

ISSN 2695-1584 (Print)
ISSN 2695-1592 (Online)
DOI:10.52058/2708-7530-2021-7(7)

VĚDA A PERSPEKTIVY

No 7 (7)
2021

ISSN 2695-1584 (Print)

ISSN 2695-1592 (Online)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7\(7\)](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7(7))

Věda a perspektivy

N° 7(7) 2021

Praha, České republika
2021

Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín "Věda a perspektivy" je registrován v České republice. Státní registrační číslo u Ministerstva kultury ČR: E 24142. № 7(7) 2021. str. 279

Zveřejněno rozhodnutím akademické rady
Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (zápis č. 4/2021 ze dne od 21. prosince)

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. , Česká republika
International Economic Institute s.r.o. Praha, Česká republika se sídlem V Lázních 688,
Jesenice 252 42
IČO 03562671 Praha, Česká republika
zastoupen Mgr. Markétou Pavlovou

Časopis vychází v rámci práce vydavatelství skupiny „Scientific Perspectives“ a s vědeckou podporou: veřejné organizace „All-Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration“, veřejné organizace „Association of Scientists of Ukraine“

Časopis je zařazen do mezinárodní vědeometrické databáze Index Copernicus (IC), mezinárodního vyhledávače Google Scholar a do mezinárodní vědeometrické databáze Research Bible

Šéfredaktor:

Karel Nedbálek
- doktor práv,
docent (Zlín,
Česká
republika)

Zástupce šéfredaktora:

Markéta Pavlova -
ředitel,
Mezinárodní
Ekonomický
Institut (Praha,
České republika)

Dina Dashevskaya -
geolog, geochemik
Praha, Česká
republika
(Jeruzalém, Izrael)

Členové redakční rady:

- Jurij Kijkov* - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačišin - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Dina Dashevsky - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jerusalem, Israeli)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Iryna Zhukova - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Badri Getchbaya - doktor ekonomie, profesor, docent na Batumi State University. Shota Rustaveli (Gruzie)
Laila Achmetová - doktorka historických věd, profesorka politologie, profesorka UNESCO, mezinárodní žurnalistiky a médií na žurnalistické fakultě Kazašské národní univerzity (KazNU). al-Farabi (Kazachstán)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Michał Tomasz - doktor věd, docent katedry geografie regionálního rozvoje, University of Gdańsk (Polsko)
Vladislav Fedorenko - doktor práv, profesor, DrHb - doktor habilitace práva (Polská akademie věd), čestný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)

SÉRIE "Pedagogické vědy"

- Viktoriia Nesterchuk** 188
ORGANIZATION OF WORK OF UKRAINE'S SOCIAL SERVICE CENTERS FOR RENDERING SOCIAL AND LEGAL SUPPORT TO WOMEN IN DOMESTIC VIOLENCE SITUATION
- Неля Кінах** 196
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ
- Микола Пічкур** 209
ЕКСПЛІКАЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ДО ОБРАЗОТВОРЧОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО МИТЦЯ
- Тетяна Серета, Сергій Рудишин** 224
ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ З АНАТОМІЇ ТА ФІЗІОЛОГІЇ ЛЮДИНИ У ЗМІСТ НОРМАТИВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР
- Поліна Якименко** 235
СПЕЦИФІКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДО ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

SÉRIE "Psychologické vědy"

- Юлія Целікова** 253
НЕГАТИВНИЙ ДИТЯЧИЙ ДОСВІД ЯК СКЛАДОВА ДЕЗАДАПТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ

SÉRIE "Design"

- Олена Курцева** 265
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДИЗАЙНУ ОСВІТНІХ САЙТІВ

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7\(7\)-209-223](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-7(7)-209-223)

Микола Пічкур

*кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри образотворчого мистецтва,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна, e-mail: pto65@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-8454-0642>*

ЕКСПЛІКАЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ДО ОБРАЗОТВОРЧОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО МИТЦЯ

Анотація. У статті актуалізовано необхідність обґрунтування цивілізаційного підходу до образотворчої підготовки сучасного митця. Уточнивши сутність терміну «підхід» як чітко визначеної методологічної концепції дослідника та поняття «експлікація», що є актом доказового тлумачення обраних теоретичних положень і відповідних термінів, аргументовано доцільність екстраполювання певних позицій і постулатів цивіліології М. Данилевського на площину образотворчої підготовки художників, що відповідають тенденціям до забезпечення наступності традиційних та інноваційних мистецько-освітніх парадигм або їх кардинальної зміни. Доведено, що нині існує нагальна потреба зберігати символіку та художню стилістику різних видів образотворчого мистецтва як найточнішого і водночас найвитонченішого естетичного критерію для відображення межі цивілізації в просторі й часі. Аргументовано, що задовольнити цю інтенцію покликана система образотворчої підготовки сучасного митця, котра в цивілізаційному контексті має функціонувати на авторитетному і канонічному стильових рівнях. З'ясовано мистецький аспект семантики термінолексми «цивілізаційна ідентичність» й установлено факт її девальвації, що зумовлено вторгненням чужорідного матеріалу в художньо-професійну освітню сферу. З опорою на авторську позицію про те, що безпідставне копіювання чужої мистецько-освітньої схеми неодмінно призводить до руйнації історично сформованих національних художньо-педагогічних традицій, запропоновано такі ідеологічні цивілізаційні принципи образотворчої підготовки сучасного митця, як її системна трансформація, універсалізація за особистісними потребами майбутнього фахівця, подолання інституційного консерватизму на різних освітньо-професійних рівнях та аксіологізація процесу студіювання образотворчих дисциплін. Узагальнено, що для подальшого прогресивного розвитку системи образотворчої підготовки сучасного митця цілком придатний саме цивілізаційний підхід, що в ієрархії інших важливих

методологічних засад посідає першорядне місце, а його використання дійсно сприяє діалогічним формам засвоєння художньо-педагогічних цінностей навчання різних видів візуального мистецтва.

Ключові слова: мистецька освіта, образотворча підготовка, сучасний митець, цивілізаційний підхід, цивілізаційна ідентичність, експлікація.

Mykola Pichkur

*PhD in Education, Professor,
professor at Fine Art Department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Uman, Ukraine, e-mail: pmo65@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-8454-0642>*

EXPLICATION OF A CIVILIZING APPROACH TO THE ART TRAINING OF AN EXISTING ARTIST

Abstract. The article explains the necessity to motivate a civilizing approach to the art training of an existing artist. It clarifies and specifies the sense of the term ‘approach’ as a determining methodological concept of a scientist and the notion ‘explication’ as an act of a proved determination of the appointed theoretical statements and appropriate terms. The suitability to extrapolate some positions and statements of M. Danylevskiy civiology in art training of existing artists are motivated; they correspond to the tendencies to provide traditional and innovative art and educational paradigms or their essential change. The author proves the urgent necessity to preserve symbols and art stylistics of different art types that are the most accurate and sophisticated aesthetic criteria to reflect the civilization boards in space and time. It is the system of art training that satisfies the tendency. In a civilizing context the system has to operate on the magisterial and classical stylistic levels. The artistic aspect of the meaning of the term lexeme ‘civilizing identity’ is indicated and the fact of its devaluation is clarified. The phenomena are caused by the intrusion of foreign material into the art and professional, educational sphere. By the authorial position on the fact that baseless copying of another's art and educational scheme definitely brings the destruction of historically formed national art and pedagogical traditions, the author identifies the following ideological and civilizing principles of an art training: its systemic transformation, universalization on a would-be specialist's personal needs, liquidation of institutional conservatism on different educational and professional levels and the axiologization of art subjects studying. The article summarizes that the civilizing approach is very applicable for the further progressive development of the art training of an existing artist. This approach takes the first place in the hierarchy of the other important methodological principles; its

use actually promotes the mastering of art and pedagogical values of visual art training.

Keywords: art education, art training, existing artist, civilizing approach, civilizing identity, explication.

Постановка проблеми. У контексті цивілізаційного розвитку суспільства протягом багатьох століть в Україні та поза її межами нагромаджувався ціннісний художньо-педагогічний досвід образотворчої підготовки фахівців мистецьких спеціальностей, що відображався у філософській, культурологічній, історичній, педагогічній та психологічній літературі. Водночас дослідження цієї проблеми протягом тривалого часу мали фрагментарний характер, що зумовлено складністю цього мистецько-освітнього явища в розрізі соціокультурних умов еволюції різних видів і жанрів образотворчого мистецтва, зокрема впливу на нього різних естетичних, технологічних, інформаційних та інших інновацій, а також розмаїття авторських та інституційних художніх шкіл.

Історіографія становлення і теоретико-методологічні основи організації системи образотворчої підготовки художників різних спеціалізацій перебуває в просторі двох галузей знань: мистецької освіти й арт-педагогіки. Будучи частиною всесвітнього культуро-творчого процесу, вона неодмінно охоплює генезу розвитку дидактики графіки, живопису, скульптури і композиції. В її межах співвідношення загального і часткового визначає розмаїття відповідних наукових засад, в ієрархії яких цивілізаційний підхід посідає першорядне місце. Адже, як слушно наголошує Г. Корнетов, він є інтегративним фактором в аналізі педагогічних явищ минулих епох і має значний евристичний потенціал [16, с. 5]. Із урахуванням цього, є підстави процес образотворчої підготовки митця розглядати в широкому соціокультурному контексті досягнень конкретного етносу чи спільноти і на їх основі виявляти традиції, зміни чи наступність провідних художньо-педагогічних парадигм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом тривалого періоду часу в гуманітарній галузі науки панувала формаційна гносеологічна теорія. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть дослідники звернулися до методології цивілізаційного підходу, засновником якого був російський культуролог М. Данилевський. Згодом європейські послідовники О. Шпенглер, А. Тойнбі та інші історіософи надали цьому підходу духовного значення в розвитку світових спільнот. Через це на межі третього тисячоліття цивілізаційна епістемологія поширюється в освітній сфері. Це підтверджується працями Г. Корнетова та інших науковців, у яких розкрито процес становлення педагогічних традицій західної цивілізації. Однак на тлі глобалізаційних та інформаційно-технологічних процесів сучасного етапу розвитку людства система освіти, зокрема вища мистецька, значно

ускладняється й дедалі більше набуває суперечливих рис. У її змісті виявляється низка нових взаємозумовлених тенденцій, наприклад, інформатизація, технологізація, цифровізація, гейміфікація, дистанціонування тощо. Саме вони спричиняють парадигмальне оновлення художньо-професійної освіти, вимагаючи постійного пошуку перспективної стратегії образотворчої підготовки сучасного митця, що узгоджується зі змістом програми вітчизняного психолога В. Рибалки «Особистість XXI століття». Зі стратегіального кута зору в цьому проєкті особистість розглядається як «системне, соціально-психолого-індивідуальне, культурно-історичне, діяльнісне утворення, в якому концентруються, зберігаються, примножуються, використовуються, через які передаються і трансформуються при переході від покоління до покоління особистостей постійно зростаючі цінності цивілізації» [22, с. 558].

У мистецько-освітньому контексті серед сукупності цивілізаційно-аксіологічних концептів провідними є мистецтвознавчі, художньо-психологічні й арт-педагогічні засади образотворення, що експліцитно акумулюються в понятті «образотворча підготовка» як найважливішої епістеми в царині художньої культури. Адже не випадково І. Кант наголошував: «Лише мистецтво здатне зробити людину цивілізованою, і тоді вона буде жити згідно з законами розуму і краси, що тільки людина в усі часи була ідеалом краси, як і людство в цілому серед усіх предметів у світі може бути ідеалом довершеності» [13, с. 467]. З огляду на це, образотворча підготовка сучасного митця дедалі частіше стає предметом наукових інтересів, про що свідчать монографії О. Кайдановської [10], В. Радкевич [20], Г. Сотської [25], публікації І. Горбаня [5], А. Гордаша [6], Л. Гусевої [7], І. Левіна [17], І. Туманова [28] та інших авторів. Однак аналіз цих доробків засвідчує, що в обґрунтуванні її методологічних засад бракує експлікації важливих положень цивілізаційного підходу.

Мета статті – з'ясувати сутність ключових понять методології цивілізаційного підходу й експлікувати його ідеологічні принципи щодо образотворчої підготовки сучасного митця.

Виклад основного матеріалу. Образотворча підготовка майбутніх фахівців мистецьких спеціальностей у закладах вищої освіти загалом являє собою освітню цінність в організаційному, процесуальному й результативному аспектах. Як аксіологічна і системно структурована інституційна форма вона припускає наявність загальних характеристик: варіативності, наступності, багаторівневості, прогностичності й цілісності; як процес – охоплює інтерактивну педагогічну технологію художнього вишколу; як результат – визначає професійний облік сучасного митця, рівень його зображувальної грамотності, художньо-творчої компетентності і майстерності. З огляду на це, її методологічний апарат неодмінно має ґрунтуватися на певній сукупності

наукових підходів, що історично склалися в процесі цивілізаційного розвитку мистецько-освітніх систем минулих епох і сьогодення.

У наявних інформаційних джерелах містяться різні визначення слова «підхід», сутність якого в цілому зводиться до процесу застосування деякої сукупності способів пізнання об'єкта дійсності, що не передбачає чітко визначеної послідовності дій людини, а охоплює якісь загальні правила підступу до розпочатої справи.

Розширений зміст терміну «підхід» з акцентом на його методологічну сутність представлено в багатьох довідникових виданнях. Зокрема, у «Тематичному словнику методичних термінів з іноземної мови» зазначено: «Підхід – це комплекс парадигматичних, синтагматичних і прагматичних структур та механізмів у пізнанні і / або практиці, що характеризує конкуруючі між собою (або історично змінні одна одну) стратегії і програми у філософії, науці, політиці або організації життя й діяльності людей» [9, с. 219]. Згідно з конкретизацією цього визначення В. Мацкевичем, підхід фігурує в різних епістемологічних просторах: у парадигмі (онтологічні картини, схеми й описи об'єктів); у синтагмі (способи і методи доказовості, аргументації, мови опису, пояснення і розуміння); у прагматиці (цілі, цінності, завдання, приписи, дозволені і заборонені форми вживання елементів синтагми і парадигми) [18, с. 526–527]. Відтак, підхід є теоретичною основою не абстрактних, а чітко визначених приписів. Адже дійсно, в одному випадку він може слугувати лише напрямом для розв'язання наявної проблеми (авторська позиція, бачення), в іншому – допускати альтернативи для її вирішення у формі суміжних підходів (індивідуальне розуміння й інтерпретація) або ж охоплювати сукупність відповідних вивіренних (аксіоматичний канон) та перспективних (актуальна інновація) методів, наукових положень, понять і принципів, що складають його методологічне ядро.

Отже, поняття «підхід» охоплює семантичне значення підґрунтя, способів і методів пізнання дійсності, у межах якого формується та чи інша гносеологічна позиція науковця з відповідними розумовими висновками, настановами, принципами щодо визначення траєкторії розгортання дослідницьких дій для з'ясування загальних ознак і специфічних властивостей предметів чи явищ, на основі чого формується стратегія і тактика їх оптимізації, оновлення, вдосконалення, перетворення тощо. У теоретичному плані ця термінолексема аналогізується з принципом, позицією, ідеєю; у контексті способів діяльності – з методом, методикою; в аспекті ознак об'єкта – з якістю, особливістю. Тому її сутність полягає в чітко визначеній методологічній концепції дослідника чи колективу вчених, що ґрунтується на гіперболізованому баченні комплексу актуальних проблем та аргументованому виборі способів їх розв'язання на даний період розвитку обраного системного об'єкта пізнання.

Безумовно, що будь-яке системно-освітнє явище, у тому числі й образотворчу підготовку сучасного митця, необхідно розглядати в контексті окресленого розуміння сутності поняття «підхід» та його різних номінацій, в ієрархії яких першорядне місце посідає експлікація цивілізаційного підходу, що в гранично глобалізованій формі репрезентує культурні надбання різних світових, державних, національних та локально-етнічних спільнот.

Слово «експлікація» (з лат. *explicatio* – розплутування, пояснення, розгортання) означає доказове тлумачення. У другій половині ХХ століття до наукового обігу цей термін увів німецько-американський філософ і логік Р. Карнап [14, с. 3] для чіткого визначення неоднозначних категорій. Згідно з його концепцією логічної семантики, експлікація загалом зводиться до дії роз'яснення, уточнення певної позиції, конкретного поняття чи змісту слова. У вузькому значенні воно чітко позиціонується вченим як заміщення уявлення буденної свідомості точним науковим поняттям, що репрезентує первинні концептуальні структури у формі типологій, пояснювальних схем тощо. З огляду на це, для будь-якої теорії воно постає первинною процедурою рефлексії, що передбачає однозначну відповідь на питання: «Що це таке?»

За твердженням М. Архієреєва, «звернення до формально суворих методів експлікації, уточнення, аналізу наукового знання дає змогу виявити специфіку епістемологічного статусу науки» [2, с. 24]. Експлікація, пояснення, визначення, верифікація, як слушно зауважує Ф. Тихомірова, більшою мірою залежать від особливостей розумової діяльності, рівня теоретичного мислення, евристичних здібностей дослідника [26, с. 14].

Таким чином, експлікація є міждисциплінарною категорією, а тому абсолютно придатна для обґрунтування наукової методології організації мистецько-освітнього процесу, зокрема цивілізаційного підходу до образотворчої підготовки сучасного митця.

На різних історичних шаблях прогресивного поступу світової спільноти художня діяльність митців та їх твори завжди потужно впливали на емоційну, інтелектуальну й естетичну сферу певного соціуму, етносу, громади й окремо взятої особистості. Через посередництво мистецько-освітніх інституцій це накладало свій відбиток на розвиток людської цивілізації. Тому, як слушно зазначає Р. Шмагало, «високорозвинені цивілізації ставили і продовжують ставити мистецтво в центрі всієї освіти, усвідомлюючи його унікальні можливості для розвитку духовності та інтелекту, універсальну доступність різних форм творчості...» [29, с. 5].

Поняття «цивілізація» (від лат. *civilis* – громадянський) до наукового обігу запроваджено французьким мислителем В. Мірабо в 1757 році. Воно має декілька значень: а) сукупність духовних і культурних досягнень суспільства, певний рівень його соціокультурного розвитку; б) відносно самостійне і цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі та часі;

в) складова одиниця історичного процесу, або макрокультурна спільнота;
г) великі цивілізаційно-культурні суперсистеми [11, с. 234].

На переконання Н. Морозова, цивілізаційний підхід виступає як методологічний напрям, що забезпечує вивчення процесів формування і функціонування в рамках простору і часу суперетносу компліментарних багатовікових традицій в соціальному мисленні й самоорганізації [19, с. 110]. У такому розумінні він підлягає екстраполюванню на мистецько-освітню площину загалом і художньо-педагогічну, зокрема. Це підтверджується позицією Г. Корнетова про те, що цивілізаційний підхід – це один зі шляхів розкриття сутності і перспектив усесвітнього педагогічного процесу й стратегії його подальшого розвитку [16, с. 23]. Саме цей науковець започаткував освітньо-педагогічний контекст цивілізаційного підходу, у межах якого І. Колесниковою запропоновано нове поняття «педагогічна цивілізація» – «обумовлена загальноцивілізаційним рухом людства стадія розвитку світового історико-педагогічного процесу, що характеризується здатністю породжувати й утримувати в масовій практиці глобальні зміни елементів педагогічної культури для відображення міри освоєння людством об'єктивної реальності в якості сукупного суб'єкта педагогічної діяльності» [15, с. 43]. Згідно з цією дефініцією, виокремлено три основні педагогічні цивілізації: природна, репродуктивна та креативна. Очевидно, що в контексті образотворчої підготовки митців різних художніх спеціалізацій кожна з них охоплює відповідні підходи, наприклад, природовідповідний у розвитку художніх здібностей, академічний у студіюванні зображувальної грамоти та навчально-творчий у становленні основ графічної, живописної, формотворчої й композиційної майстерності.

Первинно розуміючи лексему «цивілізація» як синонім словосполучення «культурно-історичний тип суспільства», М. Данилевський із часом дійшов висновку, що цей термін набуває значення «періоду цвітіння і плодоношення» в історії конкретного соціуму. На думку вченого, цей історичний проміжок часу народ спрямовує свою духовну діяльність у царину науки і мистецтва для досягнення ідеалу довершеності якоїсь зі сторін людської творчості [8, с. 104]. З урахуванням цього, сучасний український філософ В. Андрющенко переконливо стверджує: «Цивілізаційними називають суспільства, якісна характеристика яких визначається духом гуманізму і людяності» [1, с. 6].

Наголошуючи, що людина і цивілізація не можуть прогресувати безкінечно ні в одній, ні, тим більше, в усіх відразу сферах діяльності, М. Данилевський переконливо доводить два теоретичні концепти:

1) усі цивілізації, як і результативність їх діяльності, скінченні, і нові культурно-історичні типи мають «освоювати» інші поприща для своєї творчості – ті, до яких вони здатні за своїми психічними особливостями;

2) прогрес полягає не в тому, щоб іти все в одному напрямі (в такому разі він швидко б припинився), а в тому, щоб виходити все поле, що становить поприще історичної діяльності людства, у всіх напрямках [8, с. 109].

У контексті цивілізаційного підходу до образотворчої підготовки майбутніх митців окреслені положення М. Данилевського засвідчують певні трансформації в методології художньо-педагогічної діяльності, що відповідають вимогами часу, зокрема тенденціям до забезпечення наступності традиційних та інноваційних мистецько-освітніх парадигм або їх кардинальної зміни. Така авторська позиція узгоджується з фактом того, що протягом останніх десятиліть на ґрунті інформаційної революції і високих технологій створено новітні схеми, концепції і теорії історичного розвитку світової цивілізації. При цьому, як слушно наголошує сучасний вітчизняний історик О. Салата, комп'ютеризація визначає новий цивілізаційний поворот, адже інформаційні процеси, зачіпаючи всі сторони, формують принципово іншу систему життєдіяльності нашого суспільства, її контролю і вдосконалення [24, с. 148]. Саме на цьому підґрунті виникла і розвивається так звана «цифрова цивілізація» як принципово інший тип розвитку суспільства, при якому на зміну аналоговим форматам комунікації, зокрема художньої, приходять електронні.

Варто розуміти, як слушно зауважує С. Садовенко, що «світ сьогодні в умовах глобалізації, орієнтованої на тотальність та уніфікацію етнокультурної автентичності плюральних традицій, знаходиться на своєрідному перехресті як історичних епох, так і різних моделей цивілізацій – традиційної, що була дотепер, і сучасної, заснованої на принципах формування загальнопланетарного інформаційного простору (розповсюдження новітнього середовища масового спілкування, зокрема мобільного зв'язку, мережі «Інтернет»), інших новітніх досягнень, у яку людство продовжує впевнено входити, актуалізуючи проблему збереження (або консервації) традиційної аксіосфери народної художньої культури локальних топосів» [23, с. 62]. Отже, існує нагальна потреба не лише в збереженні символіки різних видів образотворчого мистецтва, але і його художньої стилістики.

Британський філософ і культуролог ХХ століття А. Тойнбі розглядав цивілізацію з позиції її цілісності та властивості «суспільного організму» в контактах з іншими цивілізаціями – якщо чуже суспільство переймає якийсь один її елемент, то за ним обов'язково «потягнуться» й інші [27, с. 206–208]. На його переконання, цілісність цивілізації мала б проявитися в «гармонії» розвитку, в основі якого лежить «життєвий порив» щодо створення унікального художнього стилю [27, с. 289–291]. Адже найточнішим і водночас найвитонченішим для відображення межі цивілізації в просторі й часі є естетичний критерій. Цей цивілізаційний художній контекст лягає і на площину образотворчої підготовки сучасного митця, оскільки з історії освіти

відомі факти становлення художньо-педагогічних традицій у різних країнах Західної і Східної Європи, зокрема запозичення копіювальних чи реалістичних методів навчання рисунку і живопису. З позиції мистецтвознавства тут принагідно також акцентувати й на історії формування різних художніх стилів (класичний, модерністський, конструктивістський, академічний, натуралістичний та ін.), що характеризують сукупність прийомів і засобів художньої творчості. При цьому в цивілізаційному контексті розрізняється два стильові рівні:

1) авторитетний – панує в царині високої художньої культури і неодмінно послуговується усталеними принципами і правилами образотворення з використанням спадщини античності та Відродження, що визначені визнаними офіційними інституціями, передусім національними академіями мистецтв;

2) канонічний – властивий народній художній культурі та передбачає обов'язкове дотримання зразка, чітких норм і правил, освячених релігією та мораллю.

Слід зазначити, що авторитетний художній стиль найпоширеніший. Завдяки його академічній методології в багатьох країнах світу в різні історичні періоди виникали й успішно функціонували мистецько-освітні осередки у формі класів, студій, майстерень, якими керували знамениті художники-педагоги. Це певним чином позначилося і на розвитку канонічного художнього стилю, що, маючи витoki з античності й Середньовіччя, став носієм традицій образотворчої практики (наприклад, система ідеальних пропорцій людського тіла, золотий перетин у побудові композиційної схеми тощо) вираженням естетичного ідеалу епохи, культури, народу, мистецького напрямку тощо. У педагогічному аспекті канонічний художній стиль виконує зберігальну, трансляційну і комунікативну функції щодо досягнень тієї чи іншої цивілізації. Адже, за Л. Ремпелем, образотворчий канон – це загальна закономірність усталеної художньої системи, закон структури образів і будови форми одночасно [21, с. 153]. І саме завдяки цьому утверджуються школи і закріплюється професіоналізм художньої майстерності тієї чи іншої культурної традиції.

Американський філософ і письменник японського походження Ф. Фукуяма наприкінці ХХ століття пророкував «кінець історії». Але якою б переконливою не видавалася його концепція, цього не сталося. Натомість очевидно, що нині відбувається зміна типів цивілізаційного розвитку, про що свідчить мозаїчність сучасного світу. Адже у відповідь на спробу штучно об'єднати світовий устрій, цивілізації дедалі наполегливіше утверджують свою ідентичність. Тому в контексті образотворчої підготовки сучасного митця нині дедалі рішучіше відхиляються спроби назавжди вкорінити одвічні художньо-педагогічні традиції тих академічних інституцій мистецької освіти, що склалися в ХІХ–ХХ ст. на теренах колишньої Російської імперії,

Радянського Союзу і молодій суверенній Україні.

Варто наголосити, що концепти «ідентичність» та «цивілізація» стали надзвичайно актуальними і поширеними в сучасному новітньому гуманітарному науковому тезаурусі. Їх термінолексичний синтез зумовив активну експлікацію відповідного поняття, загальне визначення якого належить американському політологу С. Гантінгтону: «Цивілізаційна ідентичність є найширшим виявом передусім культурної ідентичності, котра формує модель згуртованості людей і слугує засобом їх самовизначення з погляду походження, релігії, мови, історії, цінностей, звичаїв та інститутів» [27, с. 11–13].

Із кута зору естетики основними чинниками формування цивілізаційної ідентичності є художня культура, природне і штучне середовище життєдіяльності та ступінь усвідомлення суспільством унікальності й довершеності результатів своєї образотворчості. В історіографічному контексті це розпочиналося зародженням і становленням цивілізаційної ідентичності на ґрунті народної і професійної художньої творчості та відповідних педагогічних засад. Не маючи на меті обґрунтувати мистецький аспект цивілізаційної ідентичності українства, зазначмо, що підтвердженням правомірності його виокремлення слугує авторський міждисциплінарний дискурс Я. Калакури, який переконливо доводить, що в українців протягом тривалого часу (з часів Київської Русі й до сьогодення) сформувалася сукупність символів, уявлень, відчуттів і самоусвідомлення своєї належності до культурно-цивілізаційної спільноти, яка спирається на національні та загальнолюдські цінності в межах європейського цивілізаційного простору і взаємодіє з іншими цивілізаціями [12, с. 12].

Проте через вторгнення чужорідного матеріалу в художньо-культурну сферу, у тому числі й мистецько-освітню, виникають кризові ситуації, що деформують цивілізаційну ідентичність і часом нівелюють її значимість. За таких умов виникає конфлікт зіткнення цивілізацій, що негативно впливає на всі сторони культурного життя, передусім, на сферу мистецтва і освіти. Тому, запозичуючи в інших країн певні новації образотворчої підготовки митця, доцільно керуватися цінною настановою відомого американського дослідника в галузі освіти та письменника сучасності Дж. Брейсі: «Ми мусимо сто разів подумати, перш ніж напартачити в нашій освіті, знехтувавши досвідом і традиціями власної національної освіти, її педагогічною матрицею» [3, с. 15].

Отже, необґрунтоване копіювання чужої мистецько-освітньої схеми неодмінно призводить до руйнації історично сформованих національних традицій образотворчої підготовки фахівців різних художніх спеціалізацій. І навіть з урахуванням факту приєднання до Болонського процесу, реалізація планів України щодо інтеграції в єдиний європейський простір має відбуватися на аксіологічних засадах глибокої поваги до національних

традицій мистецької освіти за принципами взаємозбагачення прогресивних художньо-педагогічних методик і технологій. Усе це вимагає розроблення способів екстраполяції ідеологічних цивілізаційних принципів на мистецько-освітній процес, чим зумовлюється і становлення самої методології образотворчої підготовки сучасного митця за такими провідними принципами:

– трансформація в складну спеціалізовану систему, що має свої власні організаційні та художньо-педагогічні закономірності функціонування і розвитку;

– універсалізація, що викликана потребами особистості справжнього митця в постійному вдосконаленні художньо-графічної, живописної, формотворної і композиційної майстерності в умовах зростаючого динамізму розвитку образотворчого мистецтва та попитом на нього сучасного глобалізованого суспільства;

– подолання інституційного консерватизму на передфаховому, базовому (бакалаврат) та магістерському освітньо-професійних рівнях із чітким визначенням професіографічних дескрипторів з урахуванням традиційних (класичних, академічних) та альтернативних (культуровідповідних, інформаційно-технологічних) форм, методів і засобів образотворчого вишколу;

– надання більшої ціннісної значущості мотиваційному, тренувальному, ремісничому, творчо-розвивальному, професійно-прикладному й самореалізаційному аспектам процесу студіювання образотворчих дисциплін.

Висновки. У якості головного висновку з викладеного у статті матеріалу зазначмо, що для подальшого прогресивного розвитку системи професійно-художньої освіти в цілому й образотворчої підготовки сучасного митця, зокрема, цілком придатний саме цивілізаційний підхід, що в ієрархії інших важливих методологічних засад посідає першорядне місце. При цьому беззаперечним є факт, що його використання дійсно сприяє діалогічним формам засвоєння художньо-педагогічних цінностей різних видів візуального мистецтва. Адже саме діалог, а не конфлікт, є найпрогресивнішою формою суб'єкт-суб'єктного пізнання світу і художньої культури та глибокого розуміння сутності різних цивілізаційних процесів й адекватного їх відображення у творах різних видів і жанрів образотворчого мистецтва.

Переваги теоретико-методологічних засад цивілізаційного підходу до образотворчої підготовки сучасного митця полягають у тому, що процес студіювання фахових дисциплін можливо й доцільно розглядати в різних аспектах: у межах окремої художньо-педагогічної парадигми; в рамках внутрішньо-художньої інтеграції; в особливих умовах культурно-історичного типу мистецько-освітньої системи; за обставин єднання різних художніх шкіл зі спільною цивілізаційною ідентичністю, що функціонують в одній чи кількох країнах; як способу впливу на розвиток світової, національної, етнічної й

регіональної художньої культури.

У подальшому дослідженні заявленої проблеми передбачається постановка та виконання низки методологічних завдань з метою визначення провідних цивілізаційно-культурних чинників, що впливають на результативність процесу образотворчої підготовки сучасного митця в умовах цифрової трансформації суспільства.

Література:

1. Андрущенко В. Освіта в контексті духовної еволюції цивілізації. *Вища освіта України*. 2018. № 2. С. 5–12.
2. Архиев Н. Л. Логический позитивизм и современная формальная философия науки. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2017. № 12 (86): в 5-ти ч. Ч. 2. С. 22–26.
3. Брейсі Джеральд. Чому ми робимо школу цапом відбувайлом? *Постметодика*. 2002. № 5–6. С. 13–16.
4. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
5. Горбань С. Інноваційні підходи до підготовки студентів художніх спеціальностей. *Вісник КрНУ ім. М. Остроградського*. 2016. Вип. 2 (97). Ч. 2. С. 52–57.
6. Гордаш А. М. Генералізація арт-парадигм в освітній методології становлення основ художньої майстерності митця. *Проблеми освіти: збірник наукових праць ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*. Вінниця: ТОВ «ТОРИ», 2019. С. 115–123.
7. Гусева Л. Г. Організація студентами художнього простору в процесі їх образотворчої підготовки. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 80 (2). С. 96–100.
8. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому. Москва: Книга, 1991. 574 с.
9. Жаркова Т. И., Сороковых Г. В. Тематический словарь методических терминов по иностранному языку. Москва: Флинта, 2014. 317 с.
10. Кайдановська О. Образотворча підготовка архітекторів у вищому навчальному закладі: моногр. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. 368 с.
11. КАЛАКУРА Я., АЛЕКСІЄВЕЦЬ Л. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ. УКРАЇНА-ЄВРОПА-СВІТ. МІЖНАРОДНИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ. СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ. 2014. Вип. 13. С. 233–245.
12. КАЛАКУРА Я. ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСТВА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС. УКРАЇНОЗНАВСТВО. 2021. № 1. С. 12–28.
13. Кант И. Сочинения: в 6 т. Москва: Мысль, 1963. Т. 5. 564 с.
14. Карнап Р. Значение и необходимость. Исследование по семантике и модальной логике: моногр.; пер. с англ. Н. В. Воробьев. Москва: Изд-во инстр. лит-ры, 1959. 384 с.
15. Колесникова И. А. Педагогические цивилизации и их парадигмы. *Педагогика*. 1995. № 6. С. 37–48.
16. Корнетов Г. Б. Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса. Москва: ИТПИМИО, 1994. 265 с.
17. Левин И. Л. Парадигмальный анализ моделей архитектурно-художественного образования: классификация, перспективы реализации. *Казанский педагогический журнал*, 2016. 4 (117). С. 53–58.

18. Мацкевич В. В. Подход. *Новейший философский словарь* / Сост. А. А. Грицанов. Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. С. 526–527.
19. Морозов Н. М. Понятие «цивилизационный подход» в отечественной историографии на рубеже XX–XXI веков. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2011. № 23 (238). История. Вып. 47. С. 104–114.
20. Радкевич В. О. Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю: моногр. Київ: УкрІНТЕІ, 2010. 420 с.
21. Ремпель Л. И. Изобразительный канон и стилистика форм на Среднем Востоке. *Проблема канона в древнем и средневековом искусстве Азии и Африки: сборник статей*. Москва: Наука, 1973. С. 152–170.
22. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посібн. Одеса: Букаєв В. Н., 2009. 575 с.
23. Садовенко С. М. Традиційна аксіосфера культури локальних топосів України: збереження в добу глобалізації. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2014. № 2. С. 60–66.
24. Салата О. О. Цивілізаційний підхід у викладанні історії: від наукової концепції до шкільної аудиторії. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Історія та географія»*. 2016. Вип. 53. С. 144–151.
25. Сотська Г. І. Формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва: теорія і практика: моногр. Київ: ТОВ «ДКС Центр», 2018. 212 с.
26. Тихомірова Ф. А. Інтеграція та диференціація: єдиний механізм розвитку наукового знання. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология»*. 2010. Вып. 23 (62). № 1. С. 54–61.
27. Тойнби А. Дж. Постижение истории; пер. с англ. и сост. А. П. Огурцов. Москва: Прогресс, 1991. 736 с.
28. Туманов І. М. *Вища школа України: навчання образотворчого мистецтва – теорія і практика сьогодення. Мистецтво та освіта*. 2015. № 4. С. 2–5.
29. Шагал Р. Т. Мистецька освіта в Україні сер. XIX – сер. XX століття: структурування, методологія, художні позиції. Львів: Українські технології, 2005. 528 с.

References:

1. Andrushchenko, V. (2018). Osvita v konteksti dukhovnoi evoliutsii tsyvilizatsii. [Education in the context of the spiritual evolution of civilization]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2, 5–12 [in Ukrainian].
2. Arhiereev, N. L. (2017). Logicheskij pozitivizm i sovremennaja formal'naja filosofija nauki. [Logical positivism and modern formal philosophy of science]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i juridicheskie nauki, kul'turologija i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*. Tambov: Gramota, 12 (86), 2, 22–26 [in Russian].
3. Breisi Dzherald (2002). Chomu my robymo shkolu tsapom vidbuvailom? [Why do we make the school a goat?]. *Postmetodyka*, 5–6, 13–16 [in Ukrainian].
4. Hantington, S. (2006). *Protystoiannia tsyvilizatsii ta zmina svitovoho poriadku. [Confrontation of civilizations and change of world order]*. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
5. Horban, S. (2016). Innovatsiini pidkhody do pidhotovky studentiv khudozhnikh spetsialnostei. [Innovative approaches to the training of students of art specialties]. *Visnyk KrNU im. M. Ostrohradskoho*. 2 (97), 2, 52–57 [in Ukrainian].
6. Hordash, A. M. (2019). Heneralizatsiia art-paradyhm v osvittinii metodolohii stanovlennia osnov khudozhnoi maisternosti myttsia. [Generalization of art paradigms in the educational methodology of formation of the foundations of the artist's artistic skill]. *Problemy osvity: zbirnyk*

naukovykh prats DNU «Instytut modernizatsii zmistu osvity». Vinnytsia: TOV «TORY», 115–123 [in Ukrainian].

7. Husieva, L. H. (2017). Orhanizatsiia studentamy khudozhnogo prostoru v protsesi yikh obrazotvorchoi pidhotovky. [Organization of art space by students in the process of their art training]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Pedagogichni nauky*, 80 (2), 96–100 [in Ukrainian].

8. Danilevskij, N. Ja. (1991). *Rossija i Evropa: vzgljad na kul'turnye i politicheskie otnoshenija slavjanskogo mira k germano-romanskomu*. [Russia and Europe: a look at the cultural and political relations of the Slavic world to the German-Romanesque]. Moskva: Kniga [in Russian].

9. Zharkova, T. I., Sorokovyh, G. V. (2014). *Tematicheskij slovar' metodicheskikh terminov po inostrannomu jazyku*. [Art Thematic dictionary of methodological terms in a foreign language]. Moskva: Flinta [in Russian].

10. Kaidanovska, O. (2013). *Obrazotvorcha pidhotovka arhitektoriv u vyschomu navchalnomu zakladi: monohr*. [Art training of architects in higher education: monograph]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].

11. KALAKURA, YA., ALEKSIIEVETS, L. (2014). TSYVILIZATSII NI ZASADY UKRAINSKOI ISTORIOGRAFIJ. UKRAINA-YEVROPA-SVIT. [Civilizational principles of Ukrainian historiography. Ukraine-Europe-World]. MIZHNARODNYI ZBIRNYK NAUKOVYKH PRATS. SERIIA: ISTORIJA, MIZHNARODNI VIDNOSYNY, 13, 233–245 [in Ukrainian].

12. KALAKURA, YA. (2021). FORMUVANNIA TSYVILIZATSII NOI IDENTYCHNOSTI UKRAINSTVA: MIZHDYSTYPLINARNYI DYSKURS. [Formation of the civilizational identity of Ukrainians: interdisciplinary discourse]. UKRAINOZNAVSTVO, 1, 12–28 [in Ukrainian].

13. Kant, I. (1963). *Sochinenija: v 6 t.* [Works: in 6 volumes]. Moskva: Mysl', 5 [in Russian].

14. Karnap, R. (1959). *Znachenie i neobhodimost'. Issledovanie po semantike i modal'noj logike: monogr.; per. s angl. N. V. Vorob'ev.* [Significance and necessity. Research on semantics and modal logic: monograph; per. from English N.V. Vorobiev]. Moskva: Izd-vo instr. lit-ry [in Russian].

15. Kolesnikova, I. A. (1995). Pedagogicheskie civilizacii i ih paradigmy. [Pedagogical civilizations and their paradigms]. *Pedagogika*, 6, 37–48 [in Ukrainian].

16. Kornetov, G. B. (1994). *Civilizacionnyj podhod k izucheniju vseмирного istoriko-pedagogičeskogo processa*. [A civilizational approach to the study of the global historical and pedagogical process]. Moskva: ITPIMIO [in Russian].

17. Levin, I. L. (2016). Paradigmat'nyj analiz modelej arhitekturno-hudozhestvennogo obrazovanija: klassifikacija, perspektivy realizacii. [Paradigmatic analysis of models of architectural and artistic education: classification, prospects for implementation]. *Kazanskij pedagogičeskij zhurnal*, 4 (117), 53–58 [in Russian].

18. Mackevich, V. V. (1998). Podhod. [An approach]. *Novejšij filosofskij slovar' / Sost. A. A. Gricanov*. Minsk: Izd. V. M. Skakun, 526–527 [in Russian].

19. Morozov, N. M. (2011). Ponjatie «civilizacionnyj podhod» v otechestvennoj istoriografii na rubezhe XX–XXI vekov. [The concept of "civilizational approach" in Russian historiography at the turn of the XX–XXI centuries]. *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, 23 (238), Istorija, 47, 104–114 [in Russian].

20. Radkevych, V. O. (2010). *Teoretychni i metodychni zasady profesiinoho navchannia u zakladakh proftekhosvity khudozhnogo profiliiu: monohr*. [Theoretical and methodical bases of professional training in establishments of vocational education of art profile: monograph]. Kyiv: UkrINTEI [in Ukrainian].

21. Rempel', L. I. (1973). Izobrazitel'nyj kanon i stilistika form na Srednem Vostoke. [The pictorial canon and stylistics of forms in the Middle East]. *Problema kanona v drevnem i srednevekovom iskusstve Azii i Afriki: sbornik statej*. Moskva: Nauka, 152–170 [in Russian].

22. Rybalka, V. V. (2009). *Teorii osobystosti u vitchyzniani psykhologii ta pedahohitsi: navch. posibn. [Theories of personality in domestic psychology and pedagogy: a textbook]*. Odesa: Bukaiev V. N. [in Ukrainian].

23. Sadovenko, S. M. (2014). Tradytsiina aksiosfera kultury lokalnykh toposiv Ukrainy: zberezhennia v dobu hlobalizatsii. [The traditional axiosphere of culture of local topos of Ukraine: preservation in the age of globalization]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 2, 60–66 [in Ukrainian].

24. Salata, O. O. (2016). Tsyvilizatsiinyi pidkhd u vykladanni istorii: vid naukovo kontseptsii do shkilnoi audytorii. [Civilizational approach in teaching history: from the scientific concept to the school audience]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Serii: «Istoriia ta heohrafiia»*, 53, 144–151 [in Ukrainian].

25. Sotska, H. I. (2018). *Formuvannia estetychnoi kultury maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva: teoriia i praktyka: monohr. [Formation of aesthetic culture of future teachers of fine arts: theory and practice: monograph]*. Kyiv: TOV «DKS Tsentr» [in Ukrainian].

26. Tykhomirova, F. A. (2010). Intehratsiia ta dyferentsiatsiia: yedynyi mekhanizm rozvytku naukovoho znannia. [Integration and differentiation: the only mechanism for the development of scientific knowledge]. *Uchenye zapysky Tavrycheskoho natsionalnoho unyversyteta ymeny V. Y. Vernadskoho. Seriya «Fylosofiia. Kulturolohiia. Polytolohyia. Sotsyolohyia»*, 23 (62), 54–61 [in Ukrainian].

27. Tojnbi, A. Dzh. (1991). *Postizhenie istorii; per. s angl. i sost. A. P. Ogurtsov. [Comprehension of history; per. from English and comp. A. P. Ogurtsov]*. Moskva: Progress [in Russian].

28. Tumanov, I. M. (2015). Vyshcha shkola Ukrainy: navchannia obrazotvorchoho mystetstva – teoriia i praktyka sohodennia. [Higher School of Ukraine: teaching fine arts – theory and practice of today]. *Mystetstvo ta osvita*, 4, 2–5 [in Ukrainian].

29. Shmahalo, R. T. (2005). *Mystetska osvita v Ukraini sered. XIX – sered. XX stolittia: strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozysii. [Art education in Ukraine mid XIXth – mid XXth century: structuring, methodology, artistic positions]*. Lviv: Ukrainski tekhnolohii [in Ukrainian].